

Az olvasó, amíg a Hamisjátékosok története között bolyong, gyakran érzi, hogy nincs mindennel tisztában. Úgy van a dolgokkal, mint „A fiú” Gáborja, aki korán özvegy maradt, s feleségére már csak annyira emlékezik, „mintha tejüvegbe nap süt, s mögötte árnyak mozognak.” Csak megjéji az író szándékát, az írás mondanivalójának értelmét, mert Illés ritkán mond el mindent végig, az események magvát, a végső okokat és következményeket; szinte elfojtja a szót, valamit rejteget. Titkokat tartogat. Az olvasónak kell rájönnie, — de nem is kell, hisz éppen az, amit az író nem mondott ki, amit elhallgatott, az a fontos, annak az eltitkolása végett írta egyes elbeszéléseit, azért beszélt, hogy hallgasson, hogy elhallgathasson valamit, s a dolgok nyitja, de bája is épp az, hogy keressünk — sohase találunk.

Külön értéke a könyvnek az „Olasz képeskönyv”, amely telítve van Itália színeivel, napsütésével, virágainak illatával, borainak zamatával, éjszakáinak muzsikájával. Önálló rész ez a Hamisjátékosokban, egy szerelem, házasság, csalódás és halál története, keretes elbeszélés, csodálatraméltó őszinteséggel, amely már-már önmarcangolássá válik, női alakjának vizsgálata kegyetlen leleplezés, amely néha a szadizmussal határos.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy Illés nyelve a témához szükséges érzelmi és értelmi színezésű, meleg, tömör, szemléletes, fényben és árnyban gazdag, tapintható, kimért, sallangoktól mentes nyelv. Mondataiban egy-egy nagyon élő állítmány lep meg bennünket („üvegen hasadás sikolt végig”, „hirtelen *szétugrott* közöttük a csend”), szokatlan hasonlatok csillannak a szövegben („egy jóra való nő láb úgy úszik el előttünk, mint ópiumszívók előtt az álom”); mondatai sokszor aforizmává sűrűsödnek; egyszer túlterheli őket, hogy görnyednek, roskadoznak a szavaktól, jelentésektől, láztól, szenvedélytől, máskor szinte meztelenre vetkőzteti, s két-három szó póreségével, aszkétikus egyszerűségével, mondatok csontvázával fejezi ki magát. Újabb elbeszéléseinek nyelve még egyszerűbb, közvetlenebb, mondatai karcsúbbak, de nem színtelenek, sőt, tele vannak izgató ritmussal és izgató fordulatokkal.

Az utóbbi időben alkalmunk volt olvasni néhány mai magyar elbeszélő könyvét: Illés prózáját tisztábbnak és tisztultabbnak, magasabbnak, emelkedettebbnek találtuk a többinél. Kötetnek nem egy darabja mint irodalom antológiail értéku, mint élmény felejthetetlen.

Kis falvak, nagy gondok

Sulhóf József

Egy gyorsfénykép Vajdaságról úgy, ahogyan csak a művelődés váltakozó foltjai mutatják, egyetlen felvétel volna. És egyoldalú. Mint a Giotto előtti kezdetleges festészetből, ebből a képből is hiányozna a *távlát*, festészeti és átvitt értelemben egyaránt. Amellett esetleg csak a fehér és fekete foltokat mutatná, ami az életben nem létezik, és éppen az árnyalások hiányoznának belőle, az a nagy tarkaság, amilyen a va-

lóság az ezeymi vonatkozásban megindult átalakulással, azzal, ami már érzékelhető, de eredményeiben még le nem mérhető. Az irodalomban is művészietlen, silány az a mű, amely kész tanulságokat erőszakol rá az olvasóra, ahelyett, hogy gondolkozásra készítetné és arra, hogy maga lássa, amit meglátni érdemes. A modern festészet lényege is az, hogy megszabadítja az embereket a természet rossz, sokszor gics-

cses kópiájától és magának az élménynek a mélységét adja helyette ajándékba. A modern zene is a lelkek legmélyén kavargó érzéseket és hangulatokat hozza felszínre, már nem fejezi ki a mai ember belső érzékvilágát. Egy pillanatfelvétel is hazug volna hát, ha téli pihenőre vonult parasztokat, disznótorokat, farsangi lakodalmakat, végtelen havas tájakat és téli álomra húzódtot falvakat örökítene meg.

Talán éppen innen, a legsötétebb foltoktól, a téli álmok mélyére merült kisebb falvakból indulhatnánk el, hogy a művelődés és szórakozás nagy átalakulásának képét ebben a — lehet, hogy elég lassan múltó — pillanatban akarjuk megfesteni. Azon kezdem, hogy ha ezek a kisebb falvak akarnának, akkor sem merülhetnének már a mély álom csendjébe, mert majdnem száz autóbuszvonál szeli át őket, az átrobogó társasgépkocsik (egy kicsit nehézkes szó) napjában többször is felrázzák őket álmukból, az utazás, közlekedés, szállítás, forgalom nemcsak vasútvonalakhoz igazodik, amelyeken még mindig érvényes a régi szabály, hogy az állomások között legalább nyolc kilométer távolságnak kell lenni, hanem a legrövidebb úton járó motoros járművek kötik össze őket egymással a lakott helyeket és ezzel a földrajzi távolságok is csökkentek. Falu és város jóval közelebb került egymáshoz, amiben rádiónak és televíziónak egyre nagyobb szerepe van, de annak a segítségnek még nem elég nagy, amit a város nyújthatna a falunak. A kötelező általános iskola a négy gimnázium, vagy ha így jobban tetszik, az egykori négy polgári szintjére kényeszeríti az újabb nemzedékeket, a szabad piac jövedelme vagy a munkásoknak, alkalmazottaknak nyíló hitel a réginél jóval gazdagabb választékhoz juttatja hozzá az ipari cikkek kis-fogyasztóit, a villamosítás és a falvakba is behatolt neonvilágítás véget vetett az esti korai pihenőrák sivárságának, a ki-mozdíthatatlanságnak, a mozi megfogta a legelzártabb világ lakóinak képzeletvilágát és nagyot lódított rajta, a kerekpáron piacra, földekre járó asszonyok, gépekkel bajlódó férfiak ruházódása nem ragaszkodhat többé a paraszti maradisághoz, a falu és város érintkezésében a fiatalabb nemzedékeket magával ragadta a divat, amely ezúttal nagyon értékes hajtóerő, és az ezernyi egyéb új jelenség, mozzanat olyan anyagi alapot teremtett az újjá alakuló élethez, hogy a falu többé visz-

sza sem találhatna régi önmagához.

Ez persze még csak a kezdet kezdete. Jóval kevesebb az, amit azért tesznek, hogy a lassan ébredező érdeklődést — talán nem is olyan lassan ébredezik, csak nem ragadtuk meg eléggé — egy alaposabb művelődés, kultúrtartalommal telített életmód felé terelje. Mindjárt itt szeretném tisztázni, hogy ma már elengedhetetlennek látom, hogy a kultúra és civilizáció fogalmát különválasszuk, hiszen a mai fokon tökéletes civilizációban élő, a gépesítéssel minden személyi kényelmet megkapó amerikai éppen olyan primitív kultúrával, ahogyan a most tudatosodó keleti és déli népek a maguk olykor évezredes, de az ezerévek messzeségében elmaradt kultúrájukkal a primitívség civilizálatlanok. Talán igaz van annak a gondolkodónak, aki azt állítja, hogy ez a kétsíkú, de egyformán veszedelmes primitívség nyomja rá bélyegét a világpolitikára és az új világalakulásra. Mindenesetre a műveltség és a civilizáció látszattműveltsége mellett az igazi kultúra éppen úgy zárt, elkülönült — mai szóval élve — csúcspontműveltségben fejlődik, ahogyan a civilizálódás kezdeteivel vívódó világban. A termelőeszközök fejlődése a civilizációt, a termelékenységet és személyi jólétet tökéletesíti, az alapos műveltség fejlődése viszont elsősorban magától a társadalomtól függ, a tudomány és művészet társadalmi mecenátusától, ott is, ahol a társadalom ezt tudatosan végzi és ott is, ahol a szerteágazó érdekek rendszere még tart; tekintet nélkül arra, hogy ezt a mecenást államnak vagy közönségnek hívják, mind a kettő egyre inkább magának a társadalomnak az igényeit és szükségleteit érvényesíti a kultúra általános terjedésében és kiterelvényesítésében.

Nyilvánvaló, hogy mind a nélkül, amit a falu civilizálódásában eddig elért, s amit méltán neveznek a kezdet kezdetének, a művelődés nem hatolhat mélyebben a tudatba. A modern ruházódás, a régi az-öregapámnak-is-jó-volt-nekem-is-jó rendjéből kilódított életmód, megváltozott táplálkozás, felületessé vált, főként formáságokhoz ragaszkodó vallásosság, a várossal vagy nagyobb faluval való gyakoribb érintkezés, a falusi kirakatok városiasodó képe, a vásárok jelentőségének csökkenése és ezzel a vásári holmi hanyatló szerepe, a bútorozkodás és az, hogy a legtöbb helyen a gyerek már nem kuckóban, földön, rongyhalmazon, hanem ágyban alszik, az állatok megváltozott

szerepe a gazdaságban, a kiküszöbölhetetlen, feltartóztatathatlan, mindenütt jelentkező, olykor csak elenyésző, de egyre nélkülözhetetlenebb gépesedés és az ezer egyéb, amit nem is győzők felsorolni, új irányba terelte a falusi gondolkozást. A kettősség még megmarad, amíg az egymásra ható nemzedékekben a maradiság, régi gondolkozásmód, a városiak iránt való évezredes bizalmatlansága és a tudat alatt lappangva ható hagyományok mellett maga a termelés még mindig ott tart, hogy eredménye az erejükön és képességükön kívül álló viszontagságoktól függ. Minél gyorsabban és teljesebben mentesül a paraszti termelés attól, hogy a termelőnek állandó rettegésben kelljen élnie, annál gyorsabban szabadul meg babonás tudatalatti sejtelméitől és tudatos félelméitől. Az egészségügyi feltételek még nem változtak olyan mértékben, hogy kellően csökkenthessék az ezzel összefüggő félelmeket és babonás megérzéseket. A civilizálódástól függ tehát a művelődés, alapjaiban és a szórakozáson keresztül egyaránt.

De a további lépésre maga a falu képtelen lesz. Először azért, mert azok, akik az élen állnak, ugyanabból a környezetből származnak és ha gyorsabban és alaposabban meg is szabadultak bizonyos viszahúzó lelki mozzanatoktól, a műveltség komoly fokára, már a civilizációs eszközök hiánya miatt sem juthattak el. Másrészt a falusi értelmiség, noha ez ma már a legkisebb faluban is eléggé számottevő Vajdaságban, sokszor meglegedik a maga zárt, hivatalos munkakörével. A falusi kultúrkörök mindenütt azt panaszolják, hogy csak a tanerők fejtenek ki valamilyen tevékenységet a falu művelődésére, a mérnökök, orvosok, mások, akiket a hivataluk nem kényszeríthet erre, semmiben sem vesznek részt. Segítséget csak a városok, vagy a járási központok nyújthatnak, ha nyújthatnak. És itt bukkan fel egy kérdés, amely még sokára jut el odáig, hogy kedvező feleletet adhassunk rá. A kérdés pedig az, hogy mit kap az a nyolc osztályt elvégzett fiatalság, amelyben elindították az érdeklődés folyamatát, de abban a pillanatban majdnem teljesen magára, kocsmákra, szülői zárt körre hagyták, amint kilépett az iskolából. Mert a folyamat csak részben értelmi. Nagyrészt érzelmi, kevésbé tudatos, tehát nemcsak értelemre, hanem érzelmekre ható eszközök is kellenének, hogy a megindult folyamat ne lankadjon és vesszen el. Az pedig általában egész

kultúréletünk nagy baja, hogy az érzelmi hatóeszközöket nem is kerestük, nem is használjuk és nem is vesszük figyelembe.

(Ideje lenne, hogy gondolkozzunk rajta, mit jelentene egy faluban, ha összejöveteleken retorikát, szónoklást tanult emberek szólalnának fel; temetésen meleg emberi szavakat mondanának az alig ezer szóból álló, szükszótárú, hűvös frazeológia, szinte halottgyalázóan dadogó búcsúztatók helyett; házasságkötéskor a száraz törvényszöveg helyett vagy mellett néhány biztató, kedves, szívekbe hatoló mondattal szereznének örömet a fiataloknak; egyáltalán, ha az emberek legérzékenyebb vagy leginkább befogadóképes pillanataiban odaillő és érzésekből fakadó szavakat mondanának nekik a hűvös, józan, 'többnyire készen átvett mondatok helyett!')

Bizony, a falu lélektanával eddig nem igen bíbelődtünk és még csodálkozunk, hogy a művelődés milyen nehezen jut előre. Csodálkozunk, hogy a könyvtáraknak alig jut szerep a falu művelődésében, holott a magyarázat egyszerű: nincs pénz. Ha egyik-másik kisebb faluban érdeklődnek is a könyvek iránt, ami volt, mind elolvasták, újat 119 könyvtár 1958-ban egyet sem, a többi átlag 80—90 könyvet vett, előtte pedig évekig egyáltalán nem újította állományát. Majdnem harminc közkönyvtár magánháiban van, köztük jónéhány magánlakásban. A kölcsöndíjak arra sem elegendők, hogy a szakadozó könyveket beköttessek, arról nem is szólva, hogy fűtésre nagyobb könyvtáraknak sem jut pénz. Vagy: csodálkozunk, hogy a kultúrothonokban minden van, csak kultúra nincs. A kisebb falvakban minden kulturális tevékenységnek a szövetkezeti otthonban kellene lebonyolódnia. Csakhogy a szövetkezetek jobban kifizetődik, ha mozit tart fent, ami azután azzal jár, hogy ha népegyleti előadást vagy műkedvelő színi előadást akarnak rendezni, meg kell fizetni az elmaradt mozielőadás bevételét (néha tetézve). A népegyletek ismeretterjesztő előadásait azután kisebb, szűkebb helyiségben, úgy rendezik meg, hogy minél kevesebbe kerüljön, tehát sem filmmel, sem egyébbel nem színesítik, nem teszik szemléletessé. A műkedvelő színjátszók pedig, ha nagyon elszántak és szembeszállnak a nagy költséggel, olyan sekélyes színdarabokat, többnyire népszínműveket adnak elő, amelyekkel biztosan megkeresik a tetemes költségeket. Úgy alkalmazkodnak a falu régi elmaradt ízlés-

séhez, hogy az semmivel sem viszi előbbre a falut, nem nevel közönséget akár egy nagyon kis fejlődés felé sem, csak szórakoztatja az idősebb nemzedékeket. És akkor — elcsodálkozunk, hogy a fiatalabb nemzedék ebbe a műkedvelő színjátékba nem akar bekapcsolódni.

Különben a szövetkezeti otthonok vagy ötven, főként kisebb faluban, egyelőre el sem jutottak oda, hogy a kultúra otthonaivá válhassanak. A százhatvanhat új otthon közül ötven befejezetlen. Néhánymillió dinár kellene egyhez-egyhez, de inkább hagyják pusztulni a már elköltött negyvenhatvan milliót, semhogy ezt a terhet vállalják, hogy a berendezés költségeiről ne is beszéljünk. Hol van itt lehetőség arra, hogy munkásegyletem működjön, vagy a munkásegyletek módszerét követve a népegyletek rendszeres, sorozatos előadásokat rendezzenek? Hogyan fejlődjön ki itt valamiféle klub-élet, ifjúsági katedra, olvasóköri? Hol szórakozzon a fiatalság, hol rendezze táncmulatságait, kedves, vidám összejöveteleit, amiből a későbbi klub-élet kialakulhatna? Mindez a kocsmákra marad. Az élelmes kocsmárosok — pausál-bérlők — néhol már televíziós készüléket is felállítottak. Kocsmájukban rendezik a mulatságokat is, és mivel előírják a fogyasztás kötelező összegét, bizony a fiatalságot kizárják ebből a mulatságból. Hiszen segítséget sem a szövetkezet, sem a község nem ad. Jónéhány olyan falu van, mely költségvetésében százezer dinárt biztosított a futball-klubnak, de egyetlen parát sem akár a Partizán testnevelési egyesületnek, akár a kultúrkörnek. Akad falu, ahol a kocsmák sokszáz- ezres tiszta jövedelmét lekötötték a labdarúgás támogatására, viszont kultúregyesületre, könyvtárra, testnevelésre és egyéb kulturális célokra összesen tízezer dinárt fordítanak, sőt a szövetkezet is hatvanezer dinárral támogatja a labdarúgást, ezt pedig abból a terembérből szedi be, amit a műkedvelő színjátszók fizetnek az év folyamán, ha előadásokat rendeznek. Senkinek sem jut eszébe, hogy a futball támogatása ellen szóljon, olyan tömegszórakozás ez, amelytől senki sem akarja megfosztani azokat, akik örömeiket lelik benne. De

a test és szellem egyéb nevelése, edzése, fejlesztése megérdemelne legalább annyi pénzt, amennyit arra a különös sportra fordítanak, amelyben huszonkét ember szaladgál, tízezer pedig ül és nézi.

Ahogy a szórakozás, a kultúrelét egy része a kocsmákban összpontosul, a zenei élet is lassanként teljesen a kocsmákra szorítkozik. A dalárdák, zenekarok nem tudnak megbirkózni a téli hideggel, a próbatermek hiányával, a fűtetlen helyiségek torok- és ujjdermesztő fagyával és a közönnyel, amellyel rájuk tekintenek azok, akiknek fel kellene karolniok őket. Így azután a kocsmái muzsika az egyetlen zene — az otthoni rádió kivül —, amiben a kisebb falvakban az embereknek részük van. A kocsmáros persze keresni akar, azt nézi, hogy minél olcsóbb zenészeket és énekesnőt kapjon. Akkor aztán jön a járasi vezető és rendet teremt. Úgy, ahogyan a dolgokat megértette. Az egyik azzal dicsekedett, hogy tizenégy kocsmára helyett már csak négy van járása kis falvaiban, azokban sincs többé énekesnő, hanem — énekes lép fel. Azt, hogy milyen műsorral, nem tudta. Talán azt sem, hogy nem valami jó szolgálatot tett sem a zenének, sem a jóízlésnek, sem a kultúrának. Mert attól, hogy a kocsmákat megszüntette és helyükbe nem létesített semmit, vagy attól, hogy a kétes művészetű énekesnő helyett ugyanolyan képes művészi képességű férfit szerepeltet, nem válik kulturáltabbá a falusiak szórakozása.

Annyit mindenesetre elárul egy ilyen pillanatfelvétel is a vajdasági kisfalvakról, hogy végeszakadt annak az időnek, amikor a falu téli képében csak a disznótorok, farsangi lakodalmak jelentétek villanást és ezeken kívül falu és lakói téli álmukat aludták. A hőmezők, a végtelen havas tájak csak a falusi utcáig terjednek, ott bent már letaposottak a járdák, mozog, él, mozgolódik a falu. Ahogy a földrajzi távolság csökken, úgy élénkül a város és falu közötti kapcsolat és csökken a kultúra földrajzi távolsága is. De arra még várni kell — és nem összetett kezekkel! —, hogy elmerenghessünk és Villon szavait idézhessük: „Hová, háová lett a talyai hó!”